

Jacob W.F. Sundberg till minne

Professor Jacob W.F. Sundberg gick ur tiden den 27 juli 2023. Arvet efter hans insatser i syfte att skapa förståelse för Europakonventionen och stärka respekten för individuella fri- och rättigheter lever dock i högsta grad vidare.

Inspirerad av amerikanska erfarenheter och med nordisk ambition skapade professor Sundberg en rättegångstävling med Europakonventionen som utgångspunkt — den nordiska rättegångstävlingen Sporrong Lönnroth.

Tävlingen, som genomfördes för första gången 1984, leddes av professor Sundberg i 20 år. De tävlande studentlagen kom från nordiska universitet, organiserade i klubbar under ledning av framstående advokater med stöttning av jurister från både den praktiska och den akademiska världen.

Det var inom ramen för denna nordiska rättegångstävling som jag som sistaårsstudent på juristlinjen lärde känna professor Sundberg för snart 25 år sedan. Det finns givetvis många som kände honom bättre och som nu efter hans frånfalle skulle kunna säga mycket mer än jag om professor Sundberg — en person med en stark personlighet och en rik livsgärning.

När jag fick en fråga av professor Mårten Schultz (som för övrigt i yngre år också deltagit i tävlingen) om att skriva en minnestext för Svensk Juristtidning kändes det ändå inte förmätet att tacka ja. Jag kom till denna slutsats med tanke på det oerhörda engagemang som professor Sundberg hade för tävlingen och med tanke på den stora betydelse den haft för mig personligen. Som jag ska utveckla nedan har tävlingen också haft stor betydelse för rättsutvecklingen i vårt land och med all sannolikhet även i övriga nordiska länder. Denna minnestext bygger således på erfarenheter från och perspektiv på den nordiska rättegångstävlingen Sporrong Lönnroth.

Tävlingens händelseförlopp författades av professor Sundberg. Det är jag deltog handlade det vid en första anblick om det då som nu aktuella problemet med långa handläggningstider hos många nordiska myndigheter och domstolar. Händelseförloppet innefattade emellertid även en djupare och principiellt mer intressant fråga: Skulle enskilda, vars konventionsskyddade fri- och rättigheter hade kränkts, kunna vara berättigade till gottgörelse, i form av skadestånd eller på annat sätt, på nationell nivå — eller skulle de härvidlag vara hänvisade till att försöka driva sin talan hela vägen till Europadomstolen i Strasbourg?

Under intensiva veckor arbetade vi i det lag som jag tillhörde med framför allt den senare av dessa frågor. Vi tillbringade mycket tid på Institutet för Offentlig och Internationell Rätt, där det bland annat erbjöds tillgång till rikhaltig, relevant litteratur. Då och då brukade ”professorn” titta in i rummet där vi satt, med inspel som kunde uppfattas vara allt från humoristiska och inspirerande till svårtydda och närmast skrämmande.

En anledning till tävlingens genomslagskraft utgörs av att professor Sundberg lyckades ordna det så att de tävlande studenterna, efter tävlingens inledande skriftliga moment, får chansen att muntligen framföra sina argument inför bland annat de nordiska domarna i Europadomstolen.

Professor Sundberg lade också stor möda på att dagarna med de muntliga tävlingsmomenten, som utspelar sig i de nordiska huvudstäderna enligt ett cirkulerande schema, skulle kringgärdas av ett omfattande socialt program, med bland annat mottagningar, exkursioner och

en årligen återkommande bankett. På så sätt gavs tillfälle för tävlingens rättsliga frågeställningar att belysas och behandlas även i mer informella sammanhang.

Vid banketterna brukade professor Sundbergs personlighet illustreras genom hans återkommande tal, som på olika sätt — inte sällan med historisk klangbotten — gav perspektiv på de rättsliga frågeställningarna i tävlingen. Av vissa uppfattades talen ibland som förhållandevis omfångsrika och de innehöll emellanåt rättfram utformade inslag och formuleringar som kunde framstå som otidsenliga eller provokativa — men de innehöll också alltid intressanta anekdoter och inte minst humor. Det var inte alltid alldeles lätt att skilja på vad som var tänkt som provokation och vad som var tänkt som humor. Men för alla som lyssnade var det uppenbart att professor Sundberg hade ett synnerligen djupgående engagemang för Europakonventionen som värn mot statliga övertramp mot enskilda.

Det konventionsrättsliga systemet vore inte tillnärmelsevis lika betydelsefullt om det inte vore för Europadomstolen och dess dömande verksamhet. Åren kring millennieskiftet präglades arbetet i Europadomstolen i hög grad av en kraftigt ökad och på många sätt övermäktig arbetsbörda. Dessa problem hade följt efter att Europarådet efter Berlinmurens fall på kort tid fått många nya medlemmar och till följd av att folken i det forna östblocket därigenom hade fått och också utnyttjade den nyvunna rätten att vända sig till Europadomstolen med klagomål.

Den i sig starkt efterlängttade demokratiseringen av forna diktaturer kom med andra ord att få en önskad bieffekt: Europadomstolens funktion som upprätthållare av och yttersta garant för ett effektivt och levande fri- och rättighetsskydd för enskilda på europeisk nivå började knaka i fogarna.

Dessa förhållanden uppmärksammade professor Sundberg och de kom att utgöra fond för tävlingen det år jag deltog. Därigenom kom situationen att diskuteras i vidare kretsar än som annars hade varit fallet. Den diskuterades inom studentlagen från nordiska universitet och den diskuterades inom advokatklubbarna. Under tävlingen diskuterades den direkt med domarna i Europadomstolen. Domarna ställde bland annat frågor på det aktuella temat till studenterna, som förberett sig noggrant för att kunna ge så träffsäkra och relevanta svar som möjligt.

Det kan konstateras att i början av 2000-talet var ett huvudbudskap från Europadomstolen till Europarådets medlemsstater att Europakonventionens fri- och rättigheter måste ges ett effektivt skydd på nationell nivå. Detta innefattar att vid behov både fastställa att en kränkning av en rättighet har ägt rum — och att gottgöra den som drabbats av kränkningen. Denna rättsutveckling tog verklig fart genom Europadomstolens domar i fallen Kudła mot Polen (2000) och T.P. och K.M. mot Förenade Konungariket (2001).

Givet Europakonventionens grundläggande subsidiaritetsprincip var detta visserligen en logisk utveckling — men den var också praktiskt nödvändig.

Europadomstolens budskap uppfattades tidigt av rättstillämpare i Sverige, inte minst i Högsta domstolen och Högsta förvaltningsdomstolen.

Högsta domstolen har genom sin praxis klargjort att det finns en generell möjlighet för den som drabbats av konventionskränkningar att kunna få gottgörelse, genom skadestånd eller på andra sätt, exempelvis genom straffflindring inom ramen för en straffrättsprocess.

Högsta förvaltningsdomstolen har funnit att eftergift av olika sanktionsavgifter kan beviljas om konventionsrättigheter har kränkts och att gottgörelse kan ske även genom en eftergift av en statlig fordran mot en enskild.

Denna rättsutveckling har gjort att vi i Sverige ligger i framkant när det gäller möjligheterna för enskilda att få gottgörelse för fri- och rättighetskränkningar på nationell nivå. På detta sätt har vårt nationella rättighetskydds praktiska användbarhet för enskilda förstärkts.

Denna utveckling föregicks av en i juristsammanhang ovanligt dynamisk diskussion — i studentuppsatser, i juridiska tidskrifter, vid seminarier och i bredare samhällsfora. Här deltog som nämnts jurister med många olika inriktningar — akademiker, praktiker, domare, experter på skadeståndsrätt och processrätt och många fler. Påfallande många av oss som deltog i denna diskussion hade anknytning till den nordiska rättegångstävling som professor Sundberg hade skapat i början av 1980-talet. Påfallande många av de rättsexperter som hamnade snett i diskussionen saknade sådan anknytning.

När frågorna och fallen sedan hamnade på Högsta domstolens och Högsta förvaltningsdomstolens bord fanns redan diskussioner och perspektiv att falla tillbaka på, gå igenom och bedöma. Hade detta juridiska samtal och denna juridiska debatt inte ägt rum hade vi knappast sett en dom från Högsta domstolen som fastslog en rätt till skadestånd på grund av en konventionskränkning så tidigt som skedde genom den uppmärksammade Lundgren-domen, eller som Högsta domstolen numera kallar den, "Finanschefen på ICS" — NJA 2005 s. 462.

Hade detta juridiska samtal och denna juridiska debatt ägt rum med samma dynamik och kraft om det inte vore för professor Sundbergs rättegångstävling? Jag vågar svara nej på den frågan.

Det kan tilläggas att tingsrätts- och hovrättsavgörandena som föregick Högsta domstolens avgörande i "Finanschefen på ICS" är intressanta. Stockholms tingsrätt drog sig inte för att i sin dom från 2002 förklara att övervägande skäl talade för att "Europakonventionen inklusive de principer som Europadomstolen fastställt skall tillämpas direkt av svensk domstol".

2002 är också året som professor Sundberg blev invald som "foreign honorary member" i American Academy of Arts & Sciences, förordad av dåvarande ledamoten av USA:s högsta domstol Ruth Bader Ginsburg.

Den 1 april 2018 anpassades skadeståndslagen så att förutsättningarna för att en svensk domstol ska döma ut skadestånd till enskilda för kränkningar av konventionsrättigheterna anges i lagtexten. Dessa regler om skadestånd motsvarar vad som tidigare hade fastställts genom rättspraxis.

Sedan den 1 augusti 2022 gäller samma ansvar vid kränkningar av fri- och rättigheterna i regeringsformens andra kapitel.

Nästa år — 2024 — fyller nordiska rättegångstävlingen 40 år. Genom åren har studenter runt om i Norden, som sammanlagt kan räknas i tusentals, getts tillfälle till såväl teoretisk som praktisk konventionsrättslig fördjupning.

Tävlingen för juriststudenter har av Europarådets Ministerkommitté ansetts vara ett gott exempel på hur kunskap om Europakonventionen kan spridas och den fortlever i stort som professor Sundberg ursprungligen organiserade den. Den har också kopierats på Balkan och sedan

några år organiseras en ”grande finale” i Strasbourg av Human Rights Defenders mellan de vinnande lagen i respektive tävling.

Studenterna får med andra ord fortfarande anledning att lära sig att leta efter relevant praxis från Europadomstolen på Europarådets svår-tillämpade databas HUDOC. De har fortfarande anledning att diskutera den demokratiska rättsstatens beståndsdelar och att lära sig att identifiera principiellt intressanta aspekter i en omfattande rättslig materia. Studenterna får fortfarande tillfälle att i kvalificerade sammanhang och på djupet diskutera värdet och behovet av ett praktiskt och effektivt rättighetskydd för enskilda.

Jag känner stor tacksamhet över att professor Sundberg lade grunden till detta.

Clarence Crafoord